

F N P F R < X P H H e C J Y E T B M P P o W X

F N P F R < X P H H e C J Y E T B M P P o W X

Erik Brate

Sveriges Runinskrifter Runinskrifter från 1000-talet

brett som skeppets längd och fem man ombord. Av runinskriften till höger om nedre fältet är i början kanske hälften borta, återstoden är — raisti stāin in aft iurulf bruþur sin siku i far tuirkus o fil — »reste också sten efter Jorulv, sin broder. De sveko honom på färd, på dvärg-huset (jorden) han föll». Inskriften saknar ordskillnad.

Till 900-talet hör säkerligen runstenen vid Bjälbo i Östergötland, vars enkla slinga utgör en övergång från kortkvistristningarnas jämlöpande rader till den följande tidens ormslingor. Inskriften: triklar + risþu + stin + þisi + aft + krib kilta + sin¹ + lufi + rist + runar + þisr + iuta + sunu »Kämpar reste denna sten efter Grep, sin gillesbroder, Juddes son. Love ristade runorna» lämnar den älsta underrättelsen om gillesväsen.

Gillena voro vanligen sammanslutningar av köpmän till ömsesidigt skydd, här är det troligen fråga om krigare, då det ord, som översatts med »kämpar» brukar användas om sådana, och dessa kunna ju för gemensamt företag hava upptagit gillesorganisationen. Uti aft är t en kortkvistruna.

¹ Läsningen kilta är funnen av O. v. Friesen, Fornvännen 1911, s. 113 ff.

III. Runinskrifter från 1000-talet

På 1000-talet inträder en anseelig tillväxt i runristningarnas antal. Medan under föregående långa tidrymder runristningarna varit ett fåtal flera än de ovan behandlade, äro 1000-talets runstenar så talrika, att man med runsten mest tänker sig en sådan från 1000-talet.

Orsaken till denna ökning av runristningar måste den andra ändring vara, som med detta århundrade inträdde i vårt land, nämligen kristendomens införande. Det var nordbornas krigiska och fredliga färder i kristna länder, som förberedde dem för kristendomen, och därvid hava de säkert fäst sig vid de kristnes gravskick och fått den uppfattningen, att en gravvård hövdes på en kristens grav.

Utom Sverge framträder denna utveckling av runinskrifter genom kristendomens inverkan särskilt tydlig på ön Man i Irländska sjön, som under vikingatiden var ett norskt konungarrike. Där finnas inemot 30 runinskrifter, som äro anbragta på lerskifferplattor med kors i upphöjt arbete och troligen tillkommit med kristendomens inträde på ön, måhända redan i slutet av 900-talet. Ett tecken till deras ålder är, att de äro kortkvistrunor, vilkas

F N P F R < X P H H e C J Y E T B M P P o W X

F N P F R < X P H H e C J Y E T B M P P o W X

Erik Brate

Sveriges Runinskrifter Runinskrifter från 1000-talet

kännedom antagligen överförts från Sverge, då deras R-runor (se sid. 12), som icke haft någon användning i norskt språk, dock finnes i en inskrift.

Att 1000-talets runinskrifter äro kristna, framgår dels av att de flesta runristningar äro prydda med kors av ofta prydliga former, dels av den kristliga bön för den dödes själ, som ofta avslutar inskriften, t. ex. Gud hjälpe hans själ! Gud hjälpe hans ande och Guds moder! Gud hjälpe deras själ bättre än de kunde förtjäna! Åkallandets utsträckning till jungfru Maria ägde i romersk-katolska kyrkan ej rum före 1000-talet. Runinskrifternas olika former av ordet »själ» förtälja om de länder, varifrån vi mottogo kristendomen. Ristningarna *siol*, *siul*, och *sial* återgå på fornlågtyska *siola*, *siala*, alltså formen av ordet i det språk, som vår förste missionär Ansgarius talade och vilken stadgat sig i vårt språk och fått formen *själ*. En annan ristning *sil* har sitt ursprung från samma forntyska form som tyska *Seele*. Ytterligare en rad ristningar *s al*, *s ol*, *s a u l* härröra uppenbarligen från fornengelska former: anglosaxiska *sāwel* (*ol*, *ul*), *sāwl*, *sāul*, *sōwhul*, *sāwul*, som utvecklats till nyengelska *soul*. För begreppet »själ» hava de tyska och engelska missionärerna haft svårighet att finna någon lämplig översättning på fornsvenska, som väl då ännu saknade uttryck för denna sida av personligheten. De hava då gripit till sina egna språks uttryck och förklarat dem för sina åhörare, som sedan upptagit sina olika lärares uttryck. Därjämte kom ock det inhemska

ordet »ande», fornsvenska *and*, *ande* i bruk, som väl utgör ett översättningslån av det latinska *anima*, *animus*, *spiritus*. Runinskrifternas uttryck för »själ» giva således åtminstone en antydning om utbredningen av tyskars och engelsmäns omvändelseverk i Sverige.

Många runinskrifter finnas visserligen, som icke äga något tecken till kristendom, men om de ej heller äga tecken till hedendom, böra de antagas vara kristna, då de otvetydigt kristna äro så synnerligen talrika.

Ansgarius kom visserligen år 830 till Sverge, och till c. 981 predikade uteslutande tyska missionärer i Sverge. Synnerligen betydande framsteg torde icke kristendomen hava gjort under denna tid, men att det är det tyska uttrycket för »själ», som blivit det gällande i vårt språk, visar i alla fall ock en viss eftertrycklighet hos denna tids missionsarbete. Att emellertid år 1000 de flesta svenskar voro hedningar, därom vittnar Olov Tryggvesons uttalande före början av slaget vid Svolder: »Bättre vore för svenskarne att hemma slicka sina blotkärl än att gå mot Ormen länge under norrmännens vapen.»

I början på 1000-talet voro förhållandena gynnammare för kristendomens spridning i Sverge, särskilt i de delar av riket, som lågo nära Norge, där från 995 konung Olov Tryggveson ivrigt arbetade för kristendomen. Ragvald jarl i Västergötland fick år 1000 Olov Tryggvesons syster Ingeborg till äkta, mot det att han lät sig döpas och lovade att verka för kristendomen, och konungen sände för detta

FNDR<XP HHI<LJYE TBMMFDWQ

FNDR<XP HHI<LJYE TBMMFDWQ

Erik Brate

Sveriges Runinskrifter *Runinskrifter från 1000-talet*

titulerar Inge och hans broder Hallsten för västgötarnes konungar.

Då Olov Skottkonungs dop skedde 1008, vore ju tänkbart, att redan i början av 1000-talet kristna funnits, efter vilka runstenar blivit resta, men ock osäkert, om så varit fallet.

De älsta runstenarne från denna övergångstid äro de, som äga den från de västgötska hedniska runstenarne omtalade formen φ av m-runan. Fråga kan vara, om den runsten med denna runa, som står vid *K o l u n d a* i Stenkvista sn, Södermanland, är hednisk eller kristen. Dess utseende är ock annars ålderdomligt, i det runorna stå mellan jämlöpande linjer, som uti inskrifterna med kortkvistrunor. Inskriftens rader utgöra vardera en vers av en annars okänd strofform med en allitteration i början på var vers. Allitteration kallas det vanligaste rimmet i den fornnordiska skaldekonsten och består i, att de rimmande orden började på samma medljud eller olika självljud. Inskriften lyder: $\therefore \text{þ a i r : s e t u : s t i n : s u n i r } || \text{ þ u r k i t i l s : a u k : f u l k u } || \text{ h i a r : f a þ u r : a u k : m u þ u r } || \text{ e f t i r . k i a r þ u . t r i k i l a : } \text{ »De satte stenen, sönerna av Torkättil och Folka. Här gjorde de manligt (minnesvård) efter fader och moder.» På samma ställe står en yngre korsmärkt runsten med inskriften: } u i k t i r f r : a u k : t i a r f r : r a i s þ u : s t a i n : þ a n s i : a t : þ u r k i l : f a þ u r : s i n } \text{ þ r u t a r } \text{ þ i a k n } \text{ »Vigdärv och Djärv reste denna sten efter Torkel, sin fader, en kraftkarl».$ Ordet þ i a k n är

tecknat med kvistrunorna: 3|3, 2|3, 2|4, 3|6 samt n, som dock äro delvis förstörda. Då Torkel är samma namn som Torketil, fast förkortat, kan antagas, att Torkel uppkallats efter Torketil och är hans sonson. Det var nämligen sed på vikingatiden, att ett barn fick senast avlidne frändes namn, varmed man troligen åsyftade, att den nyfödde skulle få den avlidnes berömliga egenskaper. Det är då snarast sannolikt, att den äldre Kolunda-stenen är hednisk och troligen rest redan under 900-talet, helst den yngre, genom att »reste» ristas ra is þ u med þ och icke t, visar ett ålderdomligt drag.

Runstenar med φ m finnas dock, som genom korstecknet visa sig avgjort vara kristna, men dessa finnas i Götaland. En sådan av stort intresse är den vid Högby i Östergötland, som på framsidan har inskriften: $\therefore \text{þ u k i r . r e s þ i . s t i n . þ a n s i . e f t i r . a s u r . s i n . m u þ u r . b r u þ u r . s i n . i a r . e a t a þ i s . a u s t r . i . k r i k u m } \text{ »Torgärd reste denna sten efter Atsur sin (antingen ett binamn: sena, eller för tidig ristning av det senare sin), sin morbroder som avled österut i Grekland»},$ och på baksidan: $\therefore \text{ k u þ r . k a r l . k u l i . k a t . f i m . s u n i . f e a l . o . f u r i . f r u k n . t r e k s . a s m u t r . a i t a þ i s . a s u r . a u s t r . i . k r i k u m . u a r þ . o . h u l m i . h a l f t a n . t r i b i n . k a r i . u a r þ . a t u t i . a u k . t a u þ r . b u i . þ u r k i l . r i s t . r u n a r , } \text{ som utgör en 10-radig strof i fornyrdeslag:}$

ᚱᚢᚱᚱᚱᚱᚱᚱ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ

ᚱᚢᚱᚱᚱᚱ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ

Erik Brate

Sveriges Runinskrifter Runinskrifter från 1000-talet

»Söner fick Gulle,
en god bonde, fem.
Vid Fyris föll Asmund,
orädde kämpan,
Atsur omkom
i öster i Grekland,
Halvdan blev
på Bornholm dräpt,
Kare vid Dundee,
och död är Boe.»

Uppgiften »vid Fyris» avser säkerligen det ryktbara slaget på Fyrisvall, vari Erik segersäll besegrade sin brorson Styrbjörn starke, enligt somliga 988, enligt andra litet tidigare, och meddelar en värdefull tidsbestämmelse. En avsevärd tid har dock förflutit därefter till stenens resning, ty det är ju en systerdotter till den stupade andra brodern Atsur, som reser stenen, och strofen berättar om alla hennes fem morbröders död på olika håll och tid. Vi skulle vinna ännu en tidsbestämmelse, om vi vore säkra på, att *a t u t i* vore rätt uttolkat som »vid Dundee» och kände någon strid på passande tid vid denna stad i Skottland, men det göra vi icke. Runstenen torde väl kunna förläggas till 1010-talet.

Om slaget på Fyrisvall äga vi ock i runinskrifter minnen från svenskarnes, motståndare, danskarne, som Styrbjörn hade tvingat att lämna sig en anseelig hjälplotta på tåget mot Erik segersäll. I *H ä l l e s t a d* i Skåne finnas tre runstenar, förmodligen alla

efter deltagare i detta slag, och den förstas inskrift lyder: :askil:sati:stin:þansi:ifti[R]
:tuka:kurms:sun:sar:hulan:trutin
:sar:flu:aigi:at:ub:|:salum|satu
:trikar:iftir:sin:bruþ(r)stin:o
biarki:stupa:n:runum:þir|kurms:
tuka:kiku:nistir »Åskil satte denna sten
efter Toke, Gorms son, sin hulde herre, som icke
flydde vid Uppsala.

Satte kämpar
efter sin broder
sten på berget,
stående med runor;
de Gorms Toke
gingo närmast.»

Samma slag nämnes uttryckligen på runstenen i Sjörup: [sa]ksi:sati:sti[n]:þasi:
huftir:o(s)biurn:sin:filago.(t)u-
(k)a(s):[sun:]||sar:flu:aki:a(t)ub:
sa(l)[u]m:an:ua:maþ:an:uabn:afþi
»Saxe satte denna sten efter Asbjörn, sin krigskamrat,
Tokes son,

som ej flydde
vid Uppsala
utan stred,
så länge han vapen hade.»

Dessa tappra, fader och son, frisägas av efterlevande
för den skam, som vidlådde den vikande danska hären.

ᚱᚢᚱᚱᚱᚱᚱ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ

ᚱᚢᚱᚱᚱᚱ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ

Erik Brate

Sveriges Runinskrifter Runinskrifter från 1000-talet

Nära stranden av Kalmar sund, c. 2.3 km. från Karlevi by på Öland står öns enda runsten av granit, rest på en plats avsidet från människoboningar, medan öns andra runstenar träffas nära av ålder bebyggda platser. Förklaring över denna säregenhet ger inskriftens innehåll, som dels är ett stycke på prosa: + s t a (in.sasi.is) . s a t r . a i f t i r . s i b a : (hin .) f r u þ a . s u n . f u l t a r s . i n h o n s . l i þ i . s a t i . a t . u . t a u (saiþ hans) »Denna sten är satt efter Sibbe den vise, son till Foldar, men hans följesman satte på ön hans äreminne efter döden», dels en praktfull strof i drottkväde: + : f u l k i n : l i k r : h i n s : f u l k þ u : f l a i s t r . | u i s i : þ a t . m a i s t a r : t a i þ i r : t u l k a : | : þ r u þ a r : t r a u k r : i þ a i m s i . h u k i . | m u n a t : r a i þ : u i þ u r : r a þ a : r u k : s t a r k r | . i . t a n m a r k u : u n t i l s : i a r m u n . | . k r u n t a r : u r k r o n t a r i : l o n t i , s o m i n å g o t f r i a r e ö v e r s ä t t n i n g E . Å l u n d å t e r g i v e r s å l u n d a :

»Hugfulle drotten av högen
höljd är, han som följdes
av ståtliga stordåd och dater
i strider på havet det vida.
Aldrig en mera väldig
ädling med tro och heder
styra skall stora landskap
stridsstark i Danmarks rike.»

Drottkväde var de fornorska och isländska skaldernas konstfulla strof till hövdingars lov och bestod av

åtta sexstaviga verser, som rimmade parvis dels genom två allitterationer i udda verser och en i början av jämna, och dels genom halvassonans, samstämmighet mellan två medljud i ett par ord i udda verser och helassonans, samstämmighet mellan självljud jämte följande medljud i ett par ord i jämna verser. Det är ej underligt, att en ordagrann översättning med återgivande av alla dessa regler ofta blir en omöjlighet. I ovanstående översättning är allitterationen tryckt med fetare stil, assonansen med kursiv. Antydningar finnas, att även i denna inskrift skalden varit en islänning, men som diktat på forndanska och även sökt rista efter danskt skrivbruk men i vissa fall misslyckats därmed. Av inskriften framgår, att det är en förnam dansk hövding, som i en gravhög vid Karlevi-stenen funnit sin vilostad, och det är åtminstone frestande att förmoda, att det varit en, som sårats på Fyrisvall och på hemvägen avlidit. Tiden synes kunna vara 988, då m har formen \mathfrak{P} och runorna stå mellan jämlöpande linjer.

På Karlevi-stenen finnes ock en inskrift med latinska bokstäver: NINONI + och — EH, namn med keltisk klang, som väl betecknat någon ävenledes avliden skotsk eller irländsk följesman med förnamn och fadersnamn, vilken begravits i den andra högen. Inskriften har väl utförts av någon landsman i följet.

Ännu ett exempel på drottkväde finnes i en svensk runinskrift, nämligen på en koppardosa från Sig-

FNDR<XP HHI<EJYE TBMPAOWX

FNDR<XP HHI<EJYE TBMPAOWX

Erik Brate

Sveriges Runinskrifter Runinskrifter från 1000-talet

tuna¹. På dosans lock står den prosaiska delen av inskriften: tiarfr × fik af × simskum × moni × skalar × þis[ar] × i (c. 10 runor utplånade, kanske: simkala × l) oti × in uirmuntr × fa þi × runar × þisar. »Djäv fick av en semgallisk man dessa skålar i semgallernas

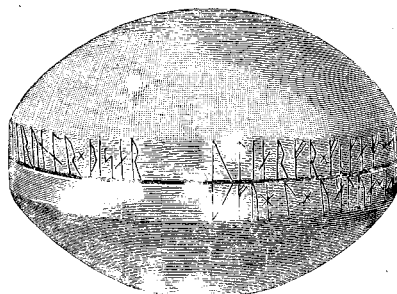

Bild 10. Sigtuna.

land, men Värmland ristade dessa runor.» I dosan hava uppenbarligen ett par vikt-skålar förvarats. På själva dosan står: fu h l × u a l u a × s l a i t × f a l u a n × f o n k a u k o n a s a u k a, vilket är ett verspar i drottkväde, som sannolikt betyder: »Fågeln (korpen) slet de bleknade fallne — drap — man såg på asgöken, hur han svällde», och uppenbarligen är hämtat ur ett isländskt skaldekväde förmodligen till hövdingens ära om en strid. I dessa konstfulla dikter avbrytes sammanhanget ibland av inskjutna ord, vilka inskott kallas stäl, och inskott av samma art som här u a »drap» förekommer särskilt hos den isländske skalden Sigvat, som 1031—1035 uppehöll sig vid svenska hovet hos konung Anund Jakob, sedan

¹ O. v. Friesen, Fornvännen 1912, s. 6—19, med skiljaktig tolkning.

hans egen herre Olov den helige fallit vid Stiklastad 1030, och troligen där då diktade det kväde om denne konung, som nämnes i det isländska Skáldatal men är alldeles förlorat. Då inskriftens ljudbeteckning passar till denna tid, tillhör kanske versparet just denna förlorade dikt, och Yngvars saga talar ock om, att Anund gjort ett krigståg till semgallernas land. Det är väl då som krigsbyte, dosan fåtts från den semgalliske mannen.

Vid Sigtuna-dosans tid slöt den danske konungen Knut den store sin levnad 1035, och med hans strider äro talrika runristningar här i Sverige förknippade, som kunna sammanfattas under benämningen Knutsristningar.

Dessa anfall på England, som slutade med Knut den store, började redan år 980, då konung Etelred den rådville (978—1016) var konung i England. Den ena vikingahären angrep efter den andra, och deras avtåg köptes med allt större penningssummor, som kallades »danagäld» eller skatt åt danskarne.

Så erlades år 991 åt Gudmund, Justin och Olov 10,000 pund silver, 994 åt Olov och Sven tjuguskägg 16,000 pund, 1002 åt den danske konungen Sven tjuguskägg 24,000 pund, år 1007 åt densamme 36,000 pund, år 1009 åt Torkel 3,000 pund, 1011 åt densamme 48,000 pund, och slutligen 1018 åt Knut den store 72,000 pund. Den Olov, som fick danagäld, har säkert varit Olov Tryggveson, som sedan var konung i Norge 995—1000 och föll i sjöslaget vid Svolder. Dessa gärder utdelade hövdingarne åt sina

FNDRXP HHIOLJYE TBMPDQX

FNDRXP HHIOLJYE TBMPDQX

Erik Brate

Sveriges Runinskrifter Runinskrifter från 1000-talet

krigare och på åtskilliga runstenar omtalas som något ärofullt för den avlidne, att han mer än en gång blivit delaktig av en sådan danagäld.

Bild 11. Borresta. Uppland.

Gud hjälpe hans ande och Guds moder!), vilket på den andra fortsattes med: in ulfr hafir onklati. þru kialt akat þit'uas fursta þis

Den historiskt viktigaste av dessa uppgifter är välden på två runstenar med sammanhängande text vid Borresta, i Orkestads sn, Uppland. På den ena, som är förlorad, stod: .karsi.uk. — rn þair litu raisa stai — þino. aftir. ulf. fa þur sin .kup hialbi hons — auk kups mu þi — »Karse och Gerbjörn (?) de läto resa denna sten efter Ulv, sin fader.

tusti kalt. þa [kalt] þurki til. þa kalt knutr »men Ulv haver i England tagit tre gälder (betalningar av danagäld). Det var den första, som Toste betalade, därpå betalade Torkättel, därpå betalade Knut». Då Torkättel är en äldre namnform av Torkel, så igenkänna vi i denna inskrift två av de hövdingar, som krävt danagäld av engelsmännen och utdelat åt sina krigare, nämligen Torkel höge och Knut den store. Vilken Toste varit, vet man ej visst, men då han varit före de båda andra, synes en förmodan av O. v. Friesen¹ mycket rimlig, att han var Skoglar-Toste, om vilken säges, att han var mäktigast och rikast av alla dem i Sverge, som ej buro hög titel, var den störste krigare och länge i härnad. Hans krigarära antydes av binamnet, som är genitiv av valkyrienamnet Skogul. Ansedd var ock hans ställning, i det hans dotter Sigrid storråda först blev drottning åt Erik segersäll i Sverge, med vilken hon hade sonen Olov skottkonung, och sedan åt konung Sven tjuguskägg i Danmark. När Toste utkrävde den krigsskatt av engelsmännen, varav han betalade Borresta-stenens Ulv, veta vi icke, men på grund av den ålder, man måste tillskriva honom såsom svärfader åt Erik segersäll, bör det hava varit danagälden 991, och H. Schück² förmodar till och med, dock knappast med rätt, att det då nämnda hövdinganamnet Justin vore fel för Toste.

Ej långt därifrån finnes ett annat runstenspar vid

¹ Fornvännen 1909, s. 71; Uppland 1907, s. 17; 1913, s.

² Sv. folkets hist. I, s. 217.

ᚱᚢᚱᚱᚱᚱᚱ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ

ᚱᚢᚱᚱᚱᚱ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ

Erik Brate

Sveriges Runinskrifter Runinskrifter från 1000-talet

Lingsberg i Vallentuna sn, troligen av samma ristare som det förra, och där förtäljes om en avliden farfader, att han tagit två gälder i England, men det säges ej vilka, åtminstone dock den ena alltså före den åt Knut, varemot på runstenen vid Väsby, Ösby-Garns sn i samma trakt, om den döde uppgives, att »han tog Knuts gäld» i England.

Dessa uppgifter om gälderna antyda alltså ett ganska livligt deltagande av svenska krigare i Englands erövring redan under 900-talets sista år, men själva runstenarne, på vilka detta omtalas, behöva ju därför icke vara tillkomna förr än ett tjugotal år eller mera, efter det bragderna utförts.

Med denna syn på saken vore ej orimligt att antaga, att vi på ett par runstenar i Uppland i samma trakt hava namnet på den hövding Justin i behåll, som 991 var en av dem, som mottog danagäld, ifall denne icke skulle vara en dansk hövding. Runstenen vid Sälna bro är en av de väldigaste runstenar, som finnas, och tonen i dess inskrift tyder på förnämliga personer. Med det nu förlorade inom [] lyder dess inskrift: × iustin × auk × iuruntr × auk × biurn × þir × buru [þr × risþu — stin × trums × faþu]r × sin + kuþ × ihlbi × ons × ont × auk × salu × fur + kifi × onum × sakar × auk × sutir × | × hi × mun × ligia × miþ × altr + lifir × bru × hrþ + slagin × briþ × ef [t + kuþan suinar + karþu +] at × sin × faþur × mo × igi × brutar

56

× kuml—bitra × uirþa × »Josten och Jorund och Björn, dessa bröder reste [stenen efter —] — sten Drums, sin fader. Gud hjälpe hans ande och själ, förlåte honom förseelser och synder!

Här skall ligga,
så länge människor leva,
bron hårdslagen
och bred efter den gode;
svenner gjorde den
efter sin fader,
kan icke vägkummel
varda bättre.»

I samma socken ligger vid Kimstad en skadad runsten över Josten, vars inskrift torde böra så återställas: [kitilui . auk . kiar þau . risþu . stin] . þinsi . iftir . iustin uk on | huntr | ihlbi . ku [þ . aon . hut uis-aif . lkr iufur . uikin »Kättilvi och Kjar, de, ävensom Anund, reste denna sten efter Josten. Hjalpe Gud hans ande!

Ute i uisaif ligger
fursten dräpen.»

Den avlidnes namn på Sälmostenen har liksom *Justin* ändats på -sten med ett binamn men har knappast varit Josten, då fader och son icke kunna väntas hava samma namn. Dessa runstenar höra genom sin enkla utstyrsel till de ålderdomligaste av Upplands kristna runstenar och kunde väl därför vara resta av och över

57

ᚱᚢᚱᚱᚱᚱᚱᚱ ᚱᚢᚱᚱᚱᚱᚱᚱ ᚱᚢᚱᚱᚱᚱᚱᚱ

ᚱᚢᚱᚱᚱᚱᚱᚱ ᚱᚢᚱᚱᚱᚱᚱᚱ ᚱᚢᚱᚱᚱᚱᚱᚱ

Erik Brate

Sveriges Runinskrifter Runinskrifter från 1000-talet

en delägare i danagälden 991, som sedan fallit på utländsk, okänd ort *uisaif*, Kjarr, felaktigt *kia u*, är antagligen ett irländskt namn och alltså ett vittnesbörd om beröringen med de brittiska öarnes folk. Runstenar av detta ålderdomliga skaplynne finnas åtskilliga i Uppland, de voro säkerligen de runstenar, som efterträdde dem med *ᚱ m*, såsom ock antydes av att deras slingor ofta sakna ormhuvud. En av denna runstensgrupp bär ristarnamnet Gunnar, och vi kunna därför sammanfatta dem som Gunnars-stenar, även om ej Gunnar skulle ristat dem alla. Av dessa kan kanske med O. v. Friesen¹ en vid *Husby-Lyhundra* kyrka i Uppland nästan på året dateras till 1016, då han rests över Sven, »som blev död på Jutland men skulle fara till England»; han tänkte troligen deltaga i Knut den stores fälttåg.

Sedan Knut den store stadgat sitt herravälde i England, använde han fortfarande många nordiska kämpar i sin tjänst, även från vårt fädernesland. Ett sådant tjänstemannaförhållande antydes väl av runstenen vid *Landeryd* i Östergötland med inskriften: *. uirikr:resti:stan:eftir : þialfa : bruþur:sin : trak : þan : ar . uar . mir : | : knuti :* »Våring reste stenen efter sin broder Tjälve, den kämpe, som var med Knut». En särskilt ärofull tjänstgöring var medlemskap i tingalidet, en avdelning av engelska hären, som uppsattes av konung Etelred II år 1010.

¹ Uppl. runst. 1913, s. 27 ff.

Uttryckligen nämnes tingalidet på två runstenar vid *Kålsta*d, Hågeby sn, Uppland. Den ena har inskriften *sterkar . auk . hioruarþr . letu . reisa . þesa stein at x faþur sin feira . sum . uestr . sat . i . þika . liþi kuþ hialbi . salu* »Styrkar och Hjorvard låta resa denna sten efter sin fader Gere, som västerut satt i tingalidet. Gud hjälpe själen!» och den andra: *sterkar . auk . hioruarþr . litu . reisa . þinsa . stain eftir kisl . broþur . sin . kuþ hialbi . antans || uisti auk . ufaih || þeir hieku* »Styrkar och Hjorvard låto resa denna sten efter Gisl, sin broder. Gud hjälpe hans ande! Viste och Ofeg de höggo». Inskriften täljer alltså om fader och son, som troligen båda innehåft det ärofulla medlemskapet av tingalidet. En medlem av tingalidet torde väl ock honom till ära betecknas på en runsten vid *Kaga* kyrka, Östergötl., med inskriften: *tufi : raisti : stain : þinsi . iftir : liþbufa . faþur . sin . »Tove reste denna sten efter Lid-Bove, sin fader». Tingalidet upplöstes 1066, då Vilhelm erövraren intog England.*

Englands namn förekommer utom de nu behandlade på talrika runstenar och det är väl sannolikare, att dessa rests över deltagare i danskarnes erövring av England, som avslutades av Knut, än att de skulle avse självständiga smärre vikingatåg. Den ena av runstenarne vid *Bjudby*, Blacksta sn, Södermanland, visar emellertid på ett annat tids-

ƒNƆƦR<XP H+H<LJYƐ TBMMƦD&X

ƒNƆƦR<XP H+H<LJYƐ TBMMƦD&X

Erik Brate

Sveriges Runinskrifter
Runinskrifter från 1000-talet

förhållande. Inskriften, vars första del är i poetisk form, lyder: þorstain [lit : rai]sa : stain : þena [eftir] sik : sialfan : auk : sun : sin hefni : uar til : enklans : ukr : trenkr : farin : uar þ : þa haima : at harmi tau þr kuþ hialbi sialu þaima bruni : auk : sloþi : þair [ristu] stan þena

»Torsten lät resa
denna sten
efter sig själv
och son sin Hävner;
var till England
den unge kämpe faren,
blev sedan hemma
till sorg död.

Gud hjälpe deras själ. Brune och Slode de ristade denna sten.» Denna färd till England kan icke hava ägt rum vid Knuts erövring av England, emedan runan o, som då betecknade ett nasalt a-ljud, sådant som franska *an*, *en*, i denna inskrift betecknar o-ljud; — denna Englands färd har därför säkert skett efter Knuts död 1035. Efter Knut den store regerade i England hans söner Harald harfot 1035—1040 och Hardeknut 1040—1042 och anglosaxaren Edvard bekännaren 1042—1066. Under dessa regenter förekom ingen krigisk expedition till England. Men därefter följde den norske konungen Harald hårdrådes olyckliga erövringsförsök, som slutade med hans nederlag och fall vid Stanförd bro 1066. I Ha-

rald hårdrådes krigståg, som företogs snabbt, som ett överfall, är det ej sannolikt, att Hävner deltagit. Segraren vid Stanförd bro, den engelske konungen Harald Godvinsson, måste ömedelbart tåga mot en ny fiende, den normandiske hertigen Vilhelm, som fått namnet erövraren, emedan han efter Haralds besegrande vid Senlac 1066 underlade sig hela England. Denna erövring sågs icke i Danmark med blida ögon. Konung Sven Estridsson rustade i två år och sände så 1069 sin yngre broder Asbjörn med en flotta för att fördriva Vilhelm erövraren. Asbjörn lät emellertid muta sig av Vilhelm och återvände hem med flottan 1070. Till detta sista danska krigståg till England synes Hävners härfärd antagligen böra förläggas. 1070-talet blir alltså tiden för tillkomsten av denna Bjudby-sten. Genom Asbjörns förräderi fick den unge Hävner föga tillfälle att utmärka sig. Samma härfärd torde åsyftas på en runsten vid Södertälje, som är rest över två söner, om vilka berättas, att de varit västerut, och vilken sten är ristad av en av de yngre runristarne Öbber.

Knuts-stenarne tillhör åter den märkliga runstenen vid Grinda, Spelviks sn, Södermanland, ehuru troligen tillkommen senare än andra sådana. Inskriften, som är helt och hållet i versform, lyder sålunda: : kriutkarþr : ainriþi : sunir : kiarþu : at : faþur : snialan : kuþuir : uar : | : uastr : a : aklati : kialti : skifti : burkir : a : sahkslanti : suti : kaula :

ᚱᚢᚱᚱᚱᚱᚱ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ

ᚱᚢᚱᚱᚱᚱ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ

Erik Brate

Sveriges Runinskrifter Runinskrifter från 1000-talet

»Grjutgard, Endride, sönerna,
gjorde vård åt sin fader den kloke.
Gudver var väster i England,
gälden skiftade,
karlars borgar sökte
i Saxland ute.»

Denne Gudver nämnes ock på runstenen vid Berga, Sorunda sn, Södermanland, vars inskrift lyder: +suertikr:nuk+kari:auk:kupmutr:auk:skari:auk:knutr:raistu:stain:þina:aftir;utruk.fapur:sin:isfel.ilipi:kupuis+»Svärting och Kare och Gudmund och Skäre och Knut reste denna sten efter Otrygg, sin fader, som föll i Gudvers härskara». Där betecknas alltså Gudver som anförare för en härfärd, och att denna måste vara den, på vilken han härjade i Saxland (Tyskland), kan slutas av namnet Knut på Otryggs yngste son. Namnet berättas av sagan hava uppkommit i Danmark på kejsar Karl den stores tid (768—814) på det sätt, att ett gossebarn i dyrbara kläder med guldmünt knutna i ett band omkring huvudet hittats i skogen och förts till konung Gorm den barnlöse, som kallade det Fundinn Knútr (den hittade knuten) och upptog det till son och tronarvinge. Fundinn Knútr kallade sin son Gorm efter sin fosterfader och denne sin äldste son Knut efter sin fader Fundinn Knútr, och sin yngre Harald efter sin svärfader, och denne senares son Sven kallade sin son Knut efter sin farbroder.

62

Namnet Knut är brukligt blott i denna ätt och det är efter avlidna medlemmar därav, som nyfödda uppkallas; utom släktens bäres väl namnet blott tillfälligt av någon som uppkallats efter någon dess medlem. Sålunda torde Otrygg hava uppkallat sin yngste son efter sin krigsherre Knut den store, vilken då bör vara avliden och inskriften alltså tillkommen efter Knut den stores död 1035, troligen än senare.

Samme Gudver är det säkerligen, som nämnes på runstenen vid Nälberga, Svärta sn, Södermanland, med inskriften: uistain:agmunr:guþuir:þair:r[ai]sþu.stain:atbaulf:faþur.sin|þrutarþiakn:»Visten, Agmund, Gudver, de reste stenen efter Baulv, sin fader, en kraftkarl». Slutet av inskriften torde kunna läsas: han miþ kríki uarþ tu o þum þa, det är nämligen utom han kvistrunor, av delvis oviss läsning. Dessa kvistrunor gå från vänster till höger. þum eller þum þa är troligen namnet på den okända ort, där Baulv dött, vilken kanske ock nämnes i formen þu på en runsten i Ö. Stenby, Östergötland, (:tsinar.þu[fi] »Stenar föll i þu»). Inskriftens slut är då: »han till grekerna kom, dog i þum þa» (eller möjligen: »dog i þum därefter» eller »hos dem därpå»).

Gudvers bragder utfördes alltså i England och norra Tyskland, hans fader Baulv dog däremot hos grekerna, säkerligen som väring, d. v. s. medlem av kejsarens livvakt i Konstantinopel. Kejsarens nordiska livvakt var härens yppersta skara och den

63

ᚱᚢᚱᚱᚱᚱᚱᚱ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ

ᚱᚢᚱᚱᚱᚱᚱᚱ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ

Erik Brate

Sveriges Runinskrifter Runinskrifter från 1000-talet

enda, som härskaren fullt kunde lita på, och synnerligen fruktad av kejsarrikets fiender.

Omnämmandet av Baulvs väringstjänst giver emellertid föga stöd för inskriftens datering, emedan sådan förekom under större delen av 900-talet, och så sent som 1195 skickade kejsar Alexios Angelos sändebud till vart och ett av de tre nordiska landen för att värva 1,000 väringar i varje.

I den yngre Västgöotalagen finnes ett stadgande, som tyder på, huru vanliga dylika Greklandsfärder voro ännu mot slutet av 1200-talet. »Ingen man heter det — må taga arv, medan han sitter i Grekland, och ingen är hans arvinge annat än den, som var det, då han for hemifrån.»

Det är därför endast på grund av språkliga skäl, som Nälberga-stenen kan hänföras till 1030-talet.

Efter 1050 bör åter på grund av bruket av runan o för o-ljud runristningen på ett stenblock vid Ed i Uppland dateras, som lyder: *runa.rista.let.rahnualtr × huar.a.griklanti.uas.lisforunki* »Runor rista lät Ragnvald, som i Grekland var livvaktens hövding».

Väringar finna vi i tjänsteutövning på två runstenar i Täby sn, Uppland, vid kyrkan och Fittja, där den avlidne säges hava dött *alankbarþa.lanti* »i longobardernas land» och på runstenen vid Djulefors, St. Malms sn, Södermanland, som har inskriften: *inka:raisti:stain:þansi:at:ulaif.sín:arfiik:*

han:austarla:arþi barþi:auk:o:lank barþi lanti:anlaþis: »Inga reste denna sten efter Olev, sin arvinge.

Han österut
med stäven plöjde
och i longobardernas
land han ändades».

Sista meningen är en halvstrof av en konstfull form, som återfinnes i den isländska skaldepoesien och har icke blott allitteration, rim, genom att ord i de rimmande verserna börja på samma eller liknande ljud (*au starla:arþi;lankbarþa.lanti*), utan ock helassonans genom samstämmighet mellan självljud jämte följande medljud i ett par ord i jämna verser, (*arþi:barþi;lanti:antaþis*). Longobardernas land är icke Lombardiet i norra Italien, utan så kallades ock södra Italien, som på 1000-talet innehades dels av grekiska kejsaren, dels av normanderna.

Runinskrifter, som omnämna färd till Grekland äro rätt många. En är redan omtalad, den vid Högby i Östergötland (sid. 47), som hör till de ålderdomliga ristningar, som ovan kallats mstenar. En annan är vida yngre, c. 1070, den vid Ulunda, Tillinge sn, Uppland, med inskriften: *kar lit risa stin.þtina at.mursa.farþur.sín.auk.kabi.at.mah.sín.fulhfila.far.aflaþi uti.krikum.arfa.sinum* »Kar lät resa denna sten efter

FNBFR<XP H+H<LJYE TBMPFOWX

FNBFR<XP H+H<LJYE TBMPFOWX

Erik Brate

Sveriges Runinskrifter Runinskrifter från 1000-talet

Horse (felristat: mursa), sin fader, och Kappe efter sin svåger (?).

Väldigt med gods
förvärvade han
ute i Grekland
åt arvingen sin».

Denna inskrift vittnar ju, att huvudsyftet för varingarne var att i kejsarens tjänst förvärva äodelar, men får ännu större intresse genom att uppgiften bekräftas om samme man i en ryktbar runinskrift i själva Grekland. Vid hamnen Pireus till Aten stod ett marmorlejon, som av venetianarne år 1687 som krigsbyte fördes till Venedig och uppställdes vid arsenalen. I slutet av 1700-talet upptäckte svenske diplomaten Åkerblad, att runor voro ristade på lejonets sidor, dock delvis skadade och otydliga. Inskriften har 1913 undersökts¹ och tolkats på följande sätt:

»Höggo de honom
i härskarans mitt;

men i denna hamn höggo männen runor efter Horse, en bonde god, vid viken. Anbragte svear detta på lejonet. Han förfor med klokhed, guld vann han på sin färd.

Kämpar ristade runor,
[på rikt sirad slinga] höggo.

¹ E. Brate, Pireus-lejonets runinskrift i Ant. tidskr. f. Sverige 20.

De Åskil (m. fl. och To)rlev läto hugga väl, som i Rodrsländ (Roslagen, sjökusten) bodde. N. N. son till N. N. högg dessa runor.»

Vägen till grekiska kejsardömet ledde genom Ryssland, där av svenskar, måhända dock sådana, som redan tidigare hade bostatt sig vid Ladoga, det ryska riket grundlades av bröderna Rörik, Sijnjut, Torvard och deras folk år 862. Rörik nedsatte sig i Novgorod, som kallades Holmgård (i h u l m k a r þ i) eller blott Gårdar (k a r þ u m) eller Gardarike. Under de följande par-

Bild 12. Pireus-lejonet, Venedig.

hundra åren ägde en livlig förbindelse rum mellan Sverige och de svenska rikena i Ryssland, och mer än en gång påkallades svensk (varjagisk) hjälp i stridigheterna öster om Östersjön, särskilt 942 av furst Igor (Ingvar) för ett tåg mot Konstantinopel och av Vladimir något efter 973. En runinskrift vid Kälvesten (V. Stenby) i Östergötland med kortkvistrunor lyder: st i k u r . k a r þ i k u b l þ a u | a f t a u i n t

ᚱᚢᚾᚱᚱᚰᚰ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ

ᚱᚢᚾᚱᚱᚰ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ

Erik Brate

Sveriges Runinskrifter Runinskrifter från 1000-talet

sunu sin . sa fial austr »Stygg (Stig) gjorde detta minnesmärke efter Ejvind, sin son; han föll österut», och torde på grund av ålderdomliga run- och språkformer härröra ända från Röriks tid.

Ännu livligare synes beröringen med Sverge hava blivit under Vladimirs son Jaroslav (1015—1054), som med varjagisk (svensk) hjälp i strid mot sin broder fick herravälde i Ryssland. Jaroslav blev 1020 förmyndad med Olov skottkonungs dotter Ingegärd, vilket säkerligen ytterligare ökade förbindelsen mellan rikena, och det är till Jaroslavs tid, som runstenarnes flesta vittnesbörd om förbindelserna med Holmgård anknyta sig. Så täljer runinskriften på Eästa berg i Sätersta sn, Södermanland: inki fastr . lit hakua stain . eftir . sihuiþ . faþur . sin . han . fial . i hulmkarþi . skaiþar . uisi miþ . skibara »Ingefäst lät hugga stenen efter Sigvid, sin fader.

Han föll
i Holmgård,
skeppshövding
med skeppsbesättningen.»

Det är säkerligen på ett krigståg i Jaroslavs sold, som Sigvid och hans män stupat. Vid Sjustad, nära Skokloster i Uppland finnes på ett stenblock inskriften: runa . lit kiara . merki at . sbialbuþa . uk . suain . uk . at . antuit . uk . at raknar . suni . sin . uk . ekla . uk . sirip . at . sbialbuþa . bonta .

68

sin an uar . tauþr . i hulmkarþi . i olafs . kiriki »Runa lät göra minnesvård efter Spjällbode och Sven och efter Andvet och efter Ragnar, söner till sig och Ägle (Helge?), och Sigrid efter Spjällbode, sin make. Han blev död i Holmgård i Olovs-vik». Fornordet *krirk* betyder »böjning, bukt». Det är fyra söner, vars minne modern hedrar, men de behöva ju ej antagas hava fallit på en gång och på samma plats, jfr Högby-stenen sid. 47.

Ristningen på en berghäll vid Fagerlöt, Hamra Skog i Bogstads sn, Södermanland, över Åskil, förtäljer i poetisk form:

»Han drog i örlig
i österväg,
innan folkhövdingen
falla måste.»

Att inträdet i den ryske storfurstens tjänst föranleddes av samma penninghunger, som drev den Horse, till vars minne Ulunda-stenen och Pireuslejonet ristats, visar berghällen vid Veda, Angarns sn, Uppland, med inskriften: þurtsain × ki arþi × ftir irenmunt × sun sin . aukaubti þinsa bu auk × aflaþi × austr × i karþum »Torsten gjorde minnesvård efter Ärenmund, sin son, och köpte denna gård och förvärvade rikedom österut i Holmgård».

I själva Ryssland har 1905 en runsten upptäckts, som uppenbarligen härrör från dessa svenskarnes färder genom Ryssland till Konstantinopel, näm-

69

ᚱᚰᚱᚱᚰᚰᚰ ᚱᚱᚱᚱᚰᚰᚰ ᚱᚱᚱᚱᚰᚰᚰ

ᚱᚰᚱᚱᚰᚰᚰ ᚱᚱᚱᚱᚰᚰᚰ ᚱᚱᚱᚱᚰᚰᚰ

Erik Brate

Sveriges Runinskrifter Runinskrifter från 1000-talet

k a f u : t u u : s u n a r : l a : i . s a r k : l a n : t i
»Tola lät resa denna sten efter sin son Harald, broder
till Ingvar.

De foro manligen
fjärran efter guld
och österut
örnen matade,
dogo söderut
i Särkland.»

Inskriften fordrar på ett par ställen dubbelläsning av a och det versifierade slutet uppvisar ett rikligt bruk av skiljetecken inuti orden, som väl blott kan åsyfta att framkalla intryck av konstfullhet. Halvstrofens innehåll måste ju syfta på en härfärd, och att denna varit Ingvars, intygas ju genom hans namn. Att han haft en broder Harald, som deltagit, upplyser ock inskriften, ävensom att Ingvars moder hetat Tola, vilket ock var okänt för sagoförfattaren.

I Strängnäs finnas tvenne runstenar, av vars inskrifter en stor del är förstörd. Den ena är rest efter »Emunds söner», som dogo »söderut i Serkland», den andra efter »Emunds son» men namnen på dessa söner till Emund äro bortslagna. När nu enligt sagan Ingvars fader hette Eymund, så blir det nästan till visshet, att dessa runinskrifter vid Strängnäs gälla Ingvar och hans broder.

I Södermanland finnas icke mindre än 16 runstenar över deltagare i Ingvars tåg, de nyssnämnda inberäknade, och därtill komma 6 i Uppland och två i

Östergötland. De södermanländska äro talrikast, vilket styrker antagandet, att Ingvars hemort varit Södermanland. Två av dem äro samhöriga genom att nämna seglare på samma fartyg. Runstenen vid Tystberga kyrka i en f. d. hage har inskriften: mus : k i a : a u k : m a n i : l i t u : r a s a : k u
[m l : p a u s i : a t : b] r u p u r : s i n : h r u p k a i r .
a u k : f a p u r s i n h u l m : s t a i n . | . h a n
h a f p i y s t a r l a u i : u a r i t : l i n k i : t u u :
a : u s t a r l a : m e p : i n k u a r i »Mus-Gea och Manne läto resa dessa kummel efter sin broder Rodger och sin fader Holmsten.

Han hade västerut
varit länge,
dogo österut
med Ingvar.»

Då y s t a r l a u i i halvstrofens första vers allittererar med u a r i t i den andra, måste det börja med v-; felristningen är betecknad som sådan genom en prick, med vilken u gjorts till y, och rättelse gjord genom u i i slutet. Holmsten har alltså deltagit i striderna i England, säkerligen med Knut den store 1015—1017, och sedan slutit sig till Ingvars tåg, där han jämte sin son omkom. På en runsten vid Ärja säges om den avlidne, »som omkom österut med Ingvar», att han var »skeppskamrat med Holmsten», som alltså varit skeppets befälhavare och ägare, liksom på en runsten vid S v i n n - g a r n s kyrka i Uppland säges: p i a l f i × a u k ×

FNDRXP HHECJYE TBMPFDQ

FNDRXP HHECJYE TBMPFDQ

Erik Brate

Sveriges Runinskrifter
Runinskrifter från 1000-talet

»Tyd du runorna!
Rätt lät rista
Toler fogde
betrodd av konungen.

Toler och Gylla läto rista (eller: resa; på den bortflagade sträckan kan bl. a. den avlidnes namn förmodas hava stått t. ex. heli at haralt »hällen efter Harald»), dessa makar efter och i märken, med runor prydda(?). Hakon bjöd rista.» Sammanhanget är oklart, emedan så mycket fattas, men inskriften av vikt genom att nämna konung Håkan röde, som troligen regerade c. 1066—1079.

Nyss nämndes ristarnamnet Balle. Det är synnerligen talrika runinskrifter, på vilka ristaren angiver sitt namn, och många av dessa ristare hava angivit sig som upphovsmän till ganska talrika runristningar, de flesta i Uppland, sålunda Asmund 22, Balle 22, Öbber 43. Uppenbart är dock på grund av åtskilliga runristningars likhet med de namntecknade, att ristarne utfört flera runristningar utan att sätta sitt namn på dem, och detta förhållande ökar möjligheten att sammanställa grupper av någorlunda samtida runristningar. Så kunna dessutom till Asmund hänföras 24 anonyma ristningar, Balle 16, Öbber 26.

Ett exempel på en ristning av Asmund är runstenen vid Ängeby, Lunda sn, Uppland, med inskriften rahnfridr . lit risa stain þino . aftir biurn . sun þaira kitilmuntar kuþ mialbi hors

76

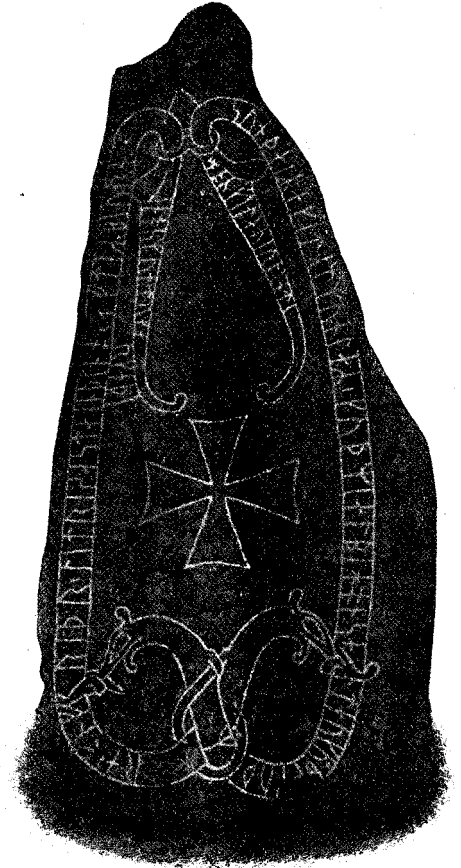

Bild 13. Ängeby, Lunda sn Uppland.

ant auk ups muþir | hon fila uirlanti |
in osmuntr mark aþi »Ragnfrid lät resa denna
sten efter Björn, son till henne och Kättilmund. Gud

77

FNDR<XP HHI<EJYE TBMMTOX

FNDR<XP HHI<EJYE TBMMTOX

Erik Brate

Sveriges Runinskrifter Runinskrifter från 1000-talet

hjelpe hans ande och Guds moder! Han föll i Virland men Asmund ristade». Virland var östra delen av Estland. Asmund brukar ännu en enda runa, då den slutar

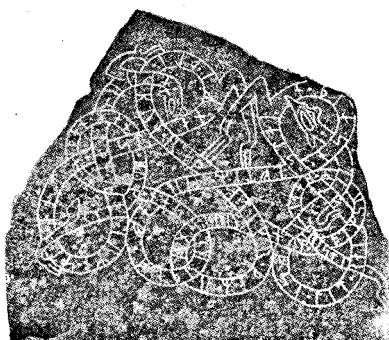

Bild 14. Ågersta, Löt sn, Uppland.

ett ord och börjar det följande, vilket är en ålderdomlighet, (t. ex. aukups för aukups), jfr Rökstenen, s. 27 f., och tecknar ofta men ej alltid nasalerat *a* med runan. o.
En runristning av Balle är runinskriften vid Ågersta, Löt sn, Uppland: uifugsi . lit . raisa . stain . pinsa . iftir . seref . fapur . sen . kopan . han . byki . || . agurstam . hier mn . stanta . stan mipli . bua . rap . i . tekr . þar . runsi . runum . þim sum . bali . risti . »Vidhugse lät resa denna sten efter Särev, sin fader god. Han bodde i Ågersta.

Här skall stånda
sten mellan gårdar.
Ristningen tyde,
den runkunnig är
i fråga om runor,
som Balle ristat

Öbber har t. ex. ristat runstenen vid Skälby, Hammarby sn, Uppland: biarn × uk . ihulfastr uk × ion × litu kiara . bro . at . þorstin . broþur . sin ybir . risti runa »Björn och Igulfast och Jon läto göra bro efter Torsten, sin broder. Öbber ristade runorna.»

Redan hos den yngste av de nämnde runristarne Öbber finnes spår av ändrade kyrkliga förhållanden uti inskriftens avfattning. En runsten på

Bild 15. Skälby, Hammarby sn, Uppland.

Malsta kyrkogård i Uppland har inskriften: ihar . likr . snaybiarn . sun . ansuars . kup hialbi ant »Här ligger Snöbjörn, son till Ausvar: Gud hjälpe anden!», vilken avfattning enligt O. v. Friesen¹ påminner om latinska gravskrifter. I Götaland förekommer redan före 1100 flerfaldiga liggande gravhällar på kyrkogårdar med inskrift längs de raka kanterna ungefär av samma lydelse som på runstenarna i bygden och stenens mittyta fylld av ornament.

¹ Upplands runst. 1907, s. 41, 1913 s. 71.

ᚱᚢᚩᚱᚱᚰᚰᚰ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ

ᚱᚢᚩᚱᚱᚰᚰᚰ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ

Erik Brate

Sveriges Runinskrifter Runinskrifter från 1000-talet

Minnesstenarne stå ej mera som tidigare på 1000-talet vid samfärdsleder eller gravhögar ute i bygden utan i kyrkor eller på kyrkogårdar, vartill i vissa trakter början göres redan på 1000-talet, t. ex. vid Bogesund, Ö. Ryds sn, Uppland: : kuni , auk . asa . litu . raisa . stain . þina . auk . hualf . iftir . akn sun isin | an uarþ ta u þ r . i akru auk ir kraf in i kírkiu . karþi . fastulfr . risti . runar . |kuin raisti stain hali þisa »Gunne och Asa läto resa denna sten och göra valv efter Åke (?), sin son. Han blev död på Ekerö och är begravnen i kyrkogården. Fastulv ristade runorna. Gunne reste denna stenhäll.» Det »valv» som här omtalas är en valvformig gravkista, jfr sid. 70 om Berezanj och sid. 88 S. Ving.

Begravningen i kyrkogård, varom dessa inskrifter vittna, är ju ett bevis på de kristnas sammanslutning till socknar, varmed stiftsbildningen gick hand i hand. Strax efter 1000-talets slut uppräknar en nyss i Florens funnen förteckning från c. 1120 för Sverige stiftet Scara, Liunga Kaupinga (Linköping), Tuna (Äskilstuna), Strigin (Strängnäs), Sigituna (Sigtuna), Arosa (Västerås)¹, vilka väl ock stå i rätt god ordning efter tillkomsten; Lunds stift hörde till Danmark och var tillkommet c. 1060. Förteckningen är av intresse, dels emedan den visar, att biskopsätet då var i Sigtuna, icke i Uppsala, där en biskop

¹ Den helige Åskils biskopsdöme, s. 13 ff., i Ant. tidskr. för Sverige 22.

nämnes 1141 (i Gamla Uppsala), dels genom att nämna ett sedermera försvunnet stift Tuna, vars biskopssäte efter den helige Åskils där c. 1080 timade död fick namnet Äskilstuna och dit kristendomen utbredd sig från Västergötland genom den helige Åskils mission.

Sannolikt före Åskils död äro åtskilliga runminnesmärken tillkomna i denna trakt och särskilt kyrklig prägel har en vid Äskilstuna funnen gravkista, som återställdes av S. Lindqvist¹ och nu finnes i Statens hist. museum med en inskrift, varav blott slutet är i behåll: ku [þ + hialbi] + ant + hans [+ auk +] k [uþs + moþir + a] uk + þ [—] + sum + kiara + litu + | tofi + risti + runar + a + nesbiurn + hio k + sta [ina +] »Gud hjälpe hans ande och Guds moder och deras, som läto göra vården. Tove ristade runor på och Näsbjörn högg stenarne.»

Åskils död c. 1080 var en följd av den ovilja hos hedningarna, som konung Inge den äldres alltför våldsamma försök att kristna medförde, han för drevs från tinget i Uppsala och hans svåger Blot-Sven togs till konung, som förut kristen lovade uppehålla bloten eller offeren till hednagudarne. Då Blot-Sven kom till Strängnäs för att blota på den hedniska offerplatsen, skyndade Åskil dit för att hindra offer men blev av hedningarna ihjälslagen, varpå kroppen begrovs i Äskilstuna. Efter tre år överfölls och dödades Blot-Sven av Inge, och därmed var kristen-

¹ Den helige Åskils biskopsdöme, s. 13 ff., i Ant. tidskr. för Sverige 22.

F N D F R X P H H e C J Y E T B M P P o W X

F N D F R X P H H e C J Y E T B M P P o W X

Erik Brate

Sveriges Runinskrifter Runinskrifter från 1000-talet

domens seger avgjord, om ock mycken hedendom fanns kvar i vissa landsdelar.

Måhända finnes ock på en runsten Blot-Sven, omtalad. Den isländska Hervararsagan uppger, att konung Inge äktade den kvinna, som hette Mär, vilket ord är den forna nominativformen av ordet mö, som är ackusativ, och hennes broder hette Sven, som senare kallades Blot-Sven av sitt offerande. Kvinnonamnet Mär är blott känt som namn på Blot-Svens syster. Nu finnes vid Norsta, Balingsta sn, Uppland, en runsten, vars inskrift lyder sålunda: [s i h i k þ u r n . u] — r i s a . s t i n] u k b r u . k e r a a t a t e r f : s u n : u k : a t m a i : t u t o r : s i n . e þ o r n : u k . s u i n . u k . u i k þ u s i k b i i i — || s i »Sigþorn och — (låto) resa sten och göra bro efter-Adärv, sin son, och Mö, sin dotter, Etern och Sven och Vigtorn (och) Sigbiorn (efter) sina (syskon)». Runorna inom [] äro efter Bautil, utom efter O. v. Friesen år 1904. Förekomsten av det annars okända namnet Mö på samma sten som en hennes broder Sven i en ristning, som kan dateras från 1070-talet, lägger tanken nära, att fråga är om drottning Mär (Mö) och Blot-Sven.

Runornas antal hade redan vid 800-talets början blivit inskränkt till 16, om ock en och annan ännu icke antagit sin slutliga form, särskilt dröjde runan m att stadga sig. Sedan detta i början av 1000-talet omsider skett, skulle alltså runraden fått följande utseende:

F N D F R Y : * † † † † : † B Y † †
f u þ o r k : h n i a s : t b m l r

82

Denna runrad led emellertid av den olägenheten, att synnerligen många av dess tecken betecknade mera än ett ljud, sålunda t. ex. u, u, o, v och deras omljud y, ö, o nasalerat a såsom franskt *an*, *en* och dess omljud nasalerat ä, k k och g, i i, e, ä, a a och ä, t t och d. Å andra sidan skilde runraden genom r och ʀ två r-ljud, som sedan sammanfallit, och hade ett tecken o þ (þ, þ) för nasalerat a och ett annat a † för onasalerat a. Ovan är omtalat huru o övergick att betyda o, ö.

Det dröjde emellertid icke länge, förrän man började skapa nya tecken för somliga av de saknade, och nyskapningen skedde vanligen genom att märka de äldre runorna med en punkt. Redan medan m hade formen ʀ, uppträder uti inskrifterna runan † e, för att uttrycka e- och ä-ljud, och senare tillkomma ʀ y som beteckning för y, ö och ʀ g för g-ljud, som ock ibland tecknas med * h. I en och annan inskrift förekommer ʀ som ersättning för i. Smärre ljudskiftningar, som finnas i fornsvenskan men nu ha upphört, lämnar jag här å sido, vill blott påpeka, att runan þ alltjämt betecknade samma ljud som engelska *th*.

Av vissa runor förekommo växlande former. Runan o þ fick ofta formen þ, þ, och av kortkvistrunorna upptogos kortkvistrunorna för n, a, s, t (se sid. 26) och användes som en kraftbesparing i många inskrifter; d är därvid stupad, d. v. s. upp- och nedvänd.

Övriga kortkvistrunor användas däremot icke under 1000-talet. Dock utgör kanske inskriften på

83

FNDRXP HHECJYE TBMPDQX

FNDRXP HHECJYE TBMPDQX

Erik Brate

Sveriges Runinskrifter Runinskrifter från 1000-talet

ringen i Forsa kyrka i Hälsingland ett undantag, vilken lyder: : ukxa tuiskilan auk aura tuo staf at fursta laki; ukxa tuo auk aura fiura ta þru laki; in at þriþia laki ukxa fiura uk aura ta staf; auk alt aiku i uarr if an hafsk aki rit furir | : suaþ lirþir aku liuþriti sua uas int fur auk halkat; in þar kirþu sikþ ita anunr o tarstaþum : auk ufakr o hiurtstaþum : in uibiurn faþ þi: »En tvegill (c. 4 år gammal) ox och två öre till biskopen för första hugget, två oxar och fyra öre för andra hugget samt för tredje hugget fyra oxar och åtta öre till biskopen, och om han betar sig värre, äge (biskopen) städse hela (hans) egendom såsom bot härför; vilket tillkommer prästerskapet enligt landslag, såsom tillföre blev tillkännagivet och högtidligen stadfäst. Men desse gävo besked om boten: Anund på Tåsta och Ofeg på Hjorsta, men Vibjörn ristade (inskriften)». Enligt denna tolkning av E. Wadstein¹ utgör inskriften en uppgift om lagstadgade böter för kyrkofridsbrott, men därigenom blir tvivelaktigt, om inskriften kan hava tillkommit redan på 1000-talet och än mera, om redan c. 1050, som bruket av o i betydelsen nasalerat *a* synes fordra. Kristendomen förkunnades i Hälsingland först av Steinfinn, som var utsänd av ärkebiskop Adalbert av Bremen (1045—1072). Man

¹ Runinskriften på Forsaringen i Skrifter utg. av K. Humanist, Vetenskaps-Samf, i Uppsala VI, 3.

har därför antagit inskriften härröra från 1100-talet, till och med från dess senare del. Bruket av o för nasalerat *a* och vissa ålderdomliga språkformer hava då förklarats som fornhärmming eller som egendomligheter för skrivbruket och språket i Hälsingland, vilken förklaring även synes tvivelaktig.

Kortkvistrunorna på Forsa-ringen hava väsentligen samma form som på Rök-stenen men med kilformiga kvistar. Från kortkvistrunorna, som ju äro en arbetsbesparande förenkling av runraden med 16 runor, utgå enligt S. Bugge¹ de stavlösa runorna, genom vilka förenklingen drivits än längre. Då varje runa utgjordes av ett lodrätt streck, som kallas stav och vissa bistavar eller kännestreck, utelämnade man staven, enär bistavarne voro nog att angiva, vilken runa som åsyftades. Några smärre ändringar företogos likvisst dessutom vid de stavlösa runornas bildning. Stavlösa runor voro förr blott kända från fem runstenar i norra Hälsingland, varför de ock kallats hälsingrunor, och blandade med vanliga runor på runstenar i Medelpad och tolkades först 1675 av Magnus Celsius. Sedermera har upptäckts, att ock i Södermanland delar av runinskrifter äro ristade med stavlösa runor.

f u þ o r k : h n i a s : t b m l r

Stavlösa runor.

¹ Rune-Indskriften paa Ringen i Forsa Kirke, s. 36 ff.